

ALĞIS HÁM ĞARGÍS MÁNILI SÓZLERDİN QOLLANILÍWINDAĞI ÁHMIYETI

Qurbaniyazov Quralbay Qalbaevich

Ájiniyaz atındağı NMPI Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası magistrantı

Annotaciya: Maqalada qaraqalpaq folklorındağı algıs hám ğargıs sózlerdin qollanılıwı hám mánilik ózgesheligi úyrenilip shıǵıdı. Olardıń dástanlarda hám shıǵarmalarda qollanılıw ózgeshelikleri kóridi.

Tayanış sózler: Ádebiyat, folklor, dástan, algıs sózler, ğargıs sózler, semantika, folklorlıq motiv.

Ózimizdiń quwanışlarımızdı, kewil tolǵanıslarımızdı, júrek sezimlerimizdi tuńǵısh mártebe ana tilimizde bayan etip, qádirdan insanlarımız benen sırlasamız, átirapımızdağı adamlar menen jámiyetlik qarım-qatnasıqqa kirisemiz. Shınında da, náreste waqtımızda mehriban anamız tárepinen ayılǵan ana tilindegi besik jırı bizge ózgeshe ruwxıy lázzet baǵıshlap, boyımızǵa sarqılmas kúsh-quwat inam etedi. Keleshekтегі ómir jolımızdın aydın bolıwında da onın áhmiyeti úlken. Esimizdi bilgennen baslap kewlimizde ana tiline bolǵan jıllı mehir-muhabbat sezimleri oyanıp, onın ullılıǵın, muqaddesligin júreктен сезинип жасаймыз.

Qaraqalpaq ádebiyatında dástanlar folklorist ilimpazlar tárepinen hár tárepleme izertlendi. Qollanılǵan hárбір sózdin mánisi, paydalanılıw órиси túrlishi aspекте úyrenildi. Dástandağı ekspressivli-emociyalı boyawı kúshli bolǵan mánilik túrinin biri - tilek, algıs hám ğargıs mánisindegi sózlerdin qollanılıwı boldı. Ádebiy shıǵarmanın qunlı bolıwında bunday sóz birlikleriniń ornı girewli. Dástanlarda da tap sonday, paydalanılǵan sózlerdin mánisiniń áhmiyeti joqarı.

Qaraqalpaq xalıq dástanı «Qırıq qız» dástanın oqıp shıqqanıwızda tilek mánisinde jumsalǵan tómendegi qatarlarǵa kózimiz tústi:

Qutlı bolsın aytaym,

Há dese awzın ashırmay. (10-b.)

Qutlı bolsın aytıw – tilek mánisinde qollanılǵan bolıp, qanday da bir jetiskenligine, tabısına on bolsın aytıp, óziniń quwanışlı ekenin áshkáralawdın bir túri. Sózdiń bul forması búgingi kúnde de keń túrde qollanıladi. Óytkeni, jaqsı jańalıq bolǵanda, insanlar bir-birine, jaqınlarına qutlı bolsın aytadı.

Mádet bergil belime,

Jaratqan jalǵız qudayım (343-b.)

Tilek mánisinde qollanılğan bul sózdiń, qudaydan soraw, isenim mánisinde jumsalğanın kóriwge boladı. Búgingi kúnimizde de diniy uǵım bar bolıp, qudaydan kúsh-quwat soraw, jaqsı tilek tilew ushırasadı.

Dástanda ǵargıs mánisindegi sózlerde jiyi qollanılğan. Mısallar:

Nálet aytıp xanlarǵa,

Júrekleri suwıptı. (113-b.).

Xalıqtıń narazılıǵın oyatqanlıǵın kóriwge bolatuǵın qatarlar arqalı, nálet aytıw anıq etip qaytqanda ǵargaw mánisin túsiniw qıyın emes. Ǵargıslar dus kelgen úlken kishini, geyde suwda shóktirip óltirse, geyde dozaxta kúydiredi. Bazıları adamxor dáwlerge dus keltirse, bazıları ana sütün awzına keltiredi. Xalqımızda ǵargıs ham duwa – alǵıstıń tasırı, yaǵniy onıń «tiyiwi» haqqında da bir qatar ibaralar bar. Ǵargıs alǵanlar haqqında «Pálensheni ǵargıs urǵan» duwa alǵanlar haqqında bolsa «Pálenshe kem bolmaydı, sebebi ata-anasınıń (xalqınıń, usatızınıń) duwasın alǵan» deydi. Ǵargıstıń zıyanı hám alǵıs duwalardıń ahimiyeti tómenдеgi maqallarda óz korinisin tapqan:

Ǵargıs jaralaydı, alǵıs dawalaydı.

Kiyim daǵı keter, ǵargıs daǵı ketpes.

Atılǵan oqtan qorıqpa, ǵargıstan qorıq.

Alǵıs jaqsıǵa, ǵargıs jamanǵa.

El ǵargısa taw qulaydı, el alǵıslasa, baǵ boladı.

Ata-ana alǵısı ot-suwǵa aldırmas.

Demek, xalıqtıń dástúriy tárbiya usılınıń basıl uranı: «Aǵıs alǵan amandur, Ǵargıs alǵan jaman».

Sonıda aytıp ótiwimiz kerek, ǵargıs isletilgen ata-ana ham úlkenlerdiń abırayı joǵaladı, ata-ana ham perzentler ortasındaǵı mehribanlıqqa, tatıwlıqqa kerı tásir etedi. Ásirese, ata-ana ǵargap, aq qılsa, onıń aqibeti har eki tárep ushın jaman boladı. Xalqımızdıń «Ura berseń eti qatar, Ǵargay berseń beti qatar» degen naqılı da ǵargıstıń zıyan ekenligin jáne bir marte aytıp ótedi. Demek, ǵargıslardı ulıwma sózlikden shıǵarıp taslaw ásirese bala tárbiyasında isletpew zárúr.

«Qırıq qız» dástanda ushırasqan bul qatardan basqa nálet sózine mısıl etip tómenдеgi qatarlardı da atap ótiw orınlı:

Atańa nálet, Surtaysha,

Ne dep tursań kelleǵar...(245-b.).

Bunday sózler tilimizde kóplep ushırasadı bul sózler arqalı túrli tilek, alǵıs hám ǵargıs mánini túsiniw menen ana tilde shaǵınıw, emocial sezim bildiriw qatarların da kóriwge boladı. Ana tilimiz bolǵan qaraqalpaq tili dúnyadaǵı gózzal hám bay tillerdiń

birinen sanaladı. Qaraqalpaq tilinde insandı ózine erksiz tartatúǵın sahra sulıwlıǵı, sıyqırı bar. İnsan balası dúnyadaǵı heshbir tildi jatırqamaydı, biraq ta óz ana tiline bolǵan mehir-muhabbatı ózgeshe boladı. Hár bir millet wákili ushın óziniń ádiwli ana tili júregine jaqın bolatúǵınlıǵı sózsiz. Bunı basqa tillerge bolǵan húrmetsizliktiń belgisi dep qaramawımız kerek. Ana tili millet tımsalı sanalıp, xalıqtıń uzaq ásirlik tariyxı, ruwxıy mádeniyatı, milliy qádiriyatları menen tıǵız baylanıslı boladı. Ana-Watanǵa, ata-anǵa hám ana tiline bolǵan kewlimizdegi mehir-muhabbat sezimleri biri-birin tolıqtırıp turadı. Sońǵı jıllar ishinde elimizdiń jámiyetlik-siyasıy turmısında, ekonomika hám mádeniyatında júz berip atırǵan túpkilikli ózgerisler, alıp barılıp atırǵan keń kólemdegi reformalar óz gezeginde qaraqalpaq tiliniń rawajlanıwına, sózlik quramınıń bayıwına keń múmkinshilikler tuwdırdı. Xalqımızdıń kórkem awızeki dóretpeleriniń úlgielerin tárbiyashı hám ustazlar sheberlik penen náwshe áwladqa jetkeriwi talap etiledi. Sebebi, tilimizdiń bar sulıwlıǵı folklorlıq shıǵarmalarda jámlengen. Sonlıqtan, zamanǵa say audioerteklerdi hám videomateriallardı tayarlawǵa kewil bóliniwi dárkar.

Ádebiyatlar dizimi:

1. Dáwqaraev N. Revolyutsiyaǵa shekemgi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxiniń ocherkleri. -Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 1961.
2. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı.-Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 1988, -481 B.
3. Qaraqalpaq folklorı 100 tomlıq.